UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Rare Book Collection

Item in Public Domain or an Orphan Work:

The United States Holocaust Memorial Museum Library respects the copyright and other intellectual property rights associated with the materials in its collection and makes good faith efforts to locate copyright owners. According to the Library's knowledge, the Library may make this title publicly available for reasons including but not limited to: the title is in the public domain or the title is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact the USHMM Library by phone at 202-479-9717, or by email at reference@ushmm.org.

БІПЛАНАП
(БІБЛІОТЕКА ПЛАСТОВОГО НАПЛЕЧНИКА)

ПАНЦЕРНИЙ ПОЇЗД „СТРІЛЕЦЬ“

Написав П. ТАБОРЕНКО

Авґсбурґ
1948

ПАНЦЕРНИЙ ПОЇЗД „СТРІЛЕЦЬ“

НАПИСАВ

П. ТАБОРЕНКО

„Plastun-Scout“ Supplement
Authorization: Civil Affairs Division, EUCOM,
APO 757, 25 Sept. 1947.
Druck: Anton Bilous, Aichach.

1. НА ФРОНТ, ЗА УКРАЇНУ!

Було їх сімнадцять, все молодих хлопців. Старші були вже, як парубки, у декого кучерявився вус на горішній губі і пухкі волосинки росли на підборідді. Молодші — ще зовсім підлітки з суворими очима під непомірно великими шапками, чорними і сивими. Але тим поважніше, з якимсь святочним настроєм носили вони рушниці на своїх дитячих плечах.

Виходили з села під мокрим снігом і співали надломленими молодими голосами:

«Ой жаль — жаль мені буде,
Візьмуть її люди,
Моя не буде...»

Велике промислове село Чагарники, всі свідоміші люди з сусідніх рудних копалень в околиці поприходили на залізницю виряджати хлопців у дорогу.

Співали, а деякі й плакали.

Учитель цих озброєних підлітків — Іван Карпенко — говорив прощальну

промову на станції. Звали його школярі між собою «Позаяк», бо він замісць «через те що, тому що» казав «позаяк тому». Вся чагарницька гімназія, якихось двісті учеників та учениць була присутня на залізниці.

«Дорогі й любі діти, — почав Карпенко своїм скрипучим голосом, що виривався з порослого густою щетиною, давно неголеного горла, — казали старовинні римляни, що приємно і почесно вмерти за вітчизну. І ви, мої діти, йдете боротися за батьківщину, за Україну. Ви співаєте «Ой жаль — жаль мені буде»... І кожний розуміє, що це ви про Україну співаєте, що це вам її жаль, щоб не взяли її злі вороги та не закували в кайдани. З жалю родиться гнів, з жалю встає бажання боротьби за волю народу. Не журіться тим, що вас тільки сімнадцять іде з нашої околиці. Ще спить український народ глибоким сном і не чує, як на нього ворожа рука петлю закидає. Але ті, що прокинулись не можуть сидіти й ждати смерти, як віл обуха».

«Позаяк» обвів юрбу своїми блідосірими безбровими очима, його широкі

губи затремтіли. Звернувся знов до юнаків: «Позаяк тому, чи то пак... піду й я хлопці, з вами! Як відіб'ємо ворога, то ще сто таких гімназій збудуємо, а як ні, то й цю Москва зруйнує».

Карпенко почервонів аж жила в нього на чолі надулась, і вдарив шапкою об землю.

Юрба загомоніла, старші громадяни почали підходити до Карпенка, доводили йому, що він не має права руйнувати гімназії, бо вже й так з хлопцями їде двоє учителів, а як піде ще він, то вся шкільна наука загальмується.

Карпенка взяли під руки ті два учителі, що їхали з учениками — Павло Костишин та Василь Паликопа і вмовляли його, щоб не давав своєму серцю волю і зостався на місці в Чагарниках.

«На війні з вас буде менша користь, бо ви короткозорий і стріляти не вмієте. Краще готуйте молодь для дальшої боротьби. Ви ж дивіться, як вас діти люблять. Ще за вами на фронт побіжить ціла гімназія! Це ж було б справжнє «ізбієніє младенців», як за Ірода царя».

«Позаяк» втирав на чолі хустиною піт і турбовано дивився перед себе

своїми безбровими очима. Його сива бекеша розстебнулася, на грудях в кишенях рудого «френчу» було видно записні книжки.

Хлопці з рушницями розмовляли з своїми товаришами й товаришками, що їх обступили з усіх боків. Дзвенів сміх, вигуки, жарти. Василь Корнієнко, малий для своїх літ шіснадцятьлітний парубчак у шапці з наушниками жалівся втомленим голосом:

«Вірите, й не попрощався з батьком! Мати дала на дорогу ковбасу й паляницю та два куски сала, а батько й не дивиться не мене. — Що тобі, каже, з тієї України? Вже раз та Україна до нас німця привела, а тепер ще й ти хочеш якогось чорта лисого нам на шию накинути? Ось як прийдуть наші товариші з Расеї, то тоді й буде справжня слобода!» — Оттакого батька маю, — аж скрикнув Корнієнко і міцно сперся на рушницю обома руками.

Пах — пах! Чах — чах! Паротяг сичав, випускаючи з себе білу пару, і спинився перед стацією. Юнаки з своїми клунками повскакували у вагон. Замаяли жовто-блакитні прапори, замахали в повітрі білі хустки. Задзеленчав дзві-

нок на стації, двічі й тричі, машина свиснула. «Ще не вмерла Україна» — розлягся спів і заглушив гуркіт вагонів, що слідом за машиною покотилися на своїх колесах.

Хлопці повисували голови з вікон ваґону. Спершу їм здавалося, що будинки й високі синьо-червоні кагати залізної руди самі відсуваються від них.

Здалека за білою сніговою скатертиною виглядають Чагарники, і біліє високий панський будинок, де містилася гімназія. Далекозорі побачили на бальконі високого дому людей з прапором, який гордо повівав в повітрі, ніби казав відїжджаючим хлопцям «прощайте». Перед очима наших юнаків слався молочнобілий степ, без деревинки й куща, рівний і безкраїй. Де-не-де виринала біла, як сирна паска, могила. Хлопці пізнавали з вікон рідні околиці: ось Козацька могила, там трохи далі Перервана Гребля, тут Глибокий Став з рядом голих верб та осокорів на греблі.

«Ой заливайте ляхи шляхи,
Щоб не пилилися:
Гей розважайте батька й неньку,
Щоб не журилися!» —

почав своїм дзінким жіночим голосом Іван Скрипченко, наймолодший між усіма молодими вояками. Протяжна мелодія полилася, і в такт гуркали під вагоном колеса: «Так — так — так — так».

Іванові Скрипченкові ще не минуло 15 років, але він був на свої літа більший. Цей хлопець не мав спочину, увесь час говорив, жартував, сміявся, показуючи міцні білі зуби. Батько його, убогий селянин, 12 кілометрів від Чагарників, ніколи і не думав, що його син буде вчитися в гімназії: «Де вже нашим дітям учитися? Для науки треба копиталу», — казав він своєму синові. Але Івась надумав вчитися без «копиталу». Пішов у Чагарники босий, там його проіспитував учитель «Позаяк», і його прийняли, бо виявив себе здібним до науки хлопцем. Щодня він мандрував степовою безлюдною дорогою від батькової хати до Чагарників та назад і ні разу не жалівся нікому, що ноги болять. Ішов степом у всяку погоду й негоду, співав на все горло пісень, щоб не було сумно. Івасеві аж тепер у ваґоні защеміло серце. Згадав сірі суворі батькові очі, що з ніжним докором дивилися на нього з-за

воріт, та уявив собі материне заплакане обличчя з червоними напухлими віями.

«Ех, хлопці, щось не теє у нас! Чому це між нами нема багацьких синів? Казав Чмир, що поїде з нами, козали обидва Рибченки, що теж підуть на війну, Канчук теж збирався, та мабуть шкода їм своїх хуторів. Дурні — дурні! Бо як прийдуть сюди босовики з Москви, то не знатимуть куди й тікати, як було після Різдва».

Учитель Паликопа відповів Скрипченкові:

«Не турбуйся, Івасю, і для них прийде свій час. Ми тільки передова сторожа, але за нами розбуркаються й ті, що тепер байдужі або боязкі. Ось побачиш, через місяць не один чагарничанин дожене нас десь на фронті.

2. БОЙОВІ ХРЕСТИНИ

Січень 1919 р. закрасив кров'ю білі сніги на всій широкій Україні. Московські совєтські полки наступали на нашу землю, яка тільки що перед тим визволилася з-під ярма російської білої армії та наставленого німцями гетьмана Скоропадського. Наші чагарничани наспіли до Києва вже тоді, як українське

військо ледве держалося на лівім боці Дніпра. Костишин та Паликопа, де можна було, показували своїм юнакам воєнну науку, як стріляти, як копати окопи. 15 січня вони вже були на позиції за Києвом.

«Нащо це ви панове, привезли нам дітей на фронт?» — питався суворим голосом вусатий отаман Костишина й Паликопу в Борисполі за Києвом. — Вже досить, що торік загинув цвіт української молоді під Крутами, а ще й ви ведете цих немовлят на смерть.»

«Пане отамане, дозвольте вам доложити, що під Крутами зроблено помилку, бо взяли непідготовлених до бою юнаків. А наші хлопці вже знають усе, що належить рядовому стрільцеві, то ми за них не боїмося», — казав Костишин сердитому отаманові. Костишин вимовляв м'яке «с» майже як «ш», то його отаман спитав: «Ви мабуть з Галичини?» — «Так, пане отамане!» — Відкіль саме?» — «З Тернополя!» — «Ага, знаю, бував там за світової війни. А ви теж відтіль? — звернувся до Паликопи. — «Так, ми земляки».

«Ну гаразд, панове, — протяг отаман нерішучим голосом, — спробуємо дати

вашим юнакам бойові христини. Але кажу вам насправжки: після бою мусимо знайти для них таку роботу, яку вони виконають як найліпше. Кожній людині належить своє місце».

Похід по снігу цілу ніч. Мороз скрипить під підошвами. Ноги і руки ниють, голова болить від напруження, плечі болять від рушниці. Хочеться спати! Як би солодко заснув, притулившись до високої сосни, так би й спав стоячи...

Сонний настрій розбуркав гарматний вистріл — один, другий, третій. Заторохкотіли скоростріли в сухому морозному повітрі.

Чути команду — «лягай». Сірі козацькі жупани влазять у глибокий сніг, юнаки намагаються лопатками розбити мерзлу землю. «Хлопці, увага! — чути голос Костишина. — Не стріляйте поодинці, а як я скажу. Вони нас ще не бачать. Як повстають і побіжать наперед, тоді слухайте команди».

За деревами біле поле заворушилось, «червоні» виринали з снігу і посувались наперед до лісу. Декотрих вже зовсім близько можна було бачити.

Ах, як б'ється серце, аж у голові гуде в цій тиші. Івась Скрипченко ле-

жить на снігу біля Костишина. «Націляйся, Івасю, щоб даром куля не пропала», — шепоче Костишин майже на вухо гарячими губами. Чути команду. Трах-тах-тах — пішла луна в лісі. «Застрочив» скоростріл, як ото буває деркачі на болоті в травні.

«Братва, да здесь петлюровци» — кричали «червоні», бігли назад, спотикались і падали на мерзлий сніг. Івась стріляв раз за разом, чув як рушниця помалу нагрівається. За большевицькими втікачами погналася українська кіннота.

Чагарничани, поснідавши після бою, спали в селянських хатах мертвим сном. Костишина й Паликопу покликали до отамана. Був хоч утомлений, але веселий і ласкавий, хвалив юнаків.

«Такий плян маю, мої панове: Є у мене приятель, старий служака, Семен Іванович Мошура, фельдфебель ще з царських часів. Тепер він командує панцирним поїздом. Бере до себе найпевніших людей. Якщо ви нічого не маєте проти, то я б міг дещо зробити, щоб вас із вашими юнаками Семен Іванович узяв на свій поїзд. Мошура виробляє фантастичні діла. Він сам із

своїм поїздом задержав большевиків на Харківщині на кілька тижнів. Це буде для ваших молодців, моїх хрищеників, найкраща бойова школа».

Через три дні чагарницькі юнаки були вже в Києві.

3. ПІД РУКОЮ БАТЬКА МОШУРИ

На стації Київ-Другий свистять локомотиви, рухаються ваґони, озброєні козаки шамотаються на всі боки, як стривожена комашня. На другій колії люди — військові й цивільні — обступили диво-дивне, панцирний поїзд. Закований сірою сталлю, чмихав паротяг, як сонна кит-риба в морі, що випускає з себе фонтаном воду. Коло нього запанцирований високий ваґон з віконцями по обидва боки. З віконець грізно виглядають дула кулеметів. Вгорі над цим вагоном рухомі башти, в кожній по одній гарматі. В середині хтось повернув башту, і гармата націлилась туди, за Дніпро. Десь далеко гупали гармати. За опанцированим ваґоном був причеплений звичайний ваґон третьої кляси. Відтіль чути було голосні розмови і тихий спів. Спереду і ззаду поїзду були звичайні ваґони — «площад-

ки» з залізними рейками, дерев'яними брусами тощо. Це на те, що якби довелося наскочити на пироксілін, то вибух пошкодив би тільки ці ваґони, а не опанцировану «черепаху».

Чагарницькі хлопці стояли купкою на пероні, Костишин та Паликопа розмовляли з високим білявим козаком у шапці з зеленим шликом. Був він з команди цього панцирного поїзду, що називався «Стрілець». Всі козаки на «Стрільці» мали зелені шапки.

«Ага, ось і батько йде», — сказав козак, показуючи на міцно збудованого вже трохи згорбленого чоловіка, який похмуро й поважно, налягаючи на праву ногу, проходив поміж козаками до своєї «черепахи». Чагарничани широкими очима оглянули начальника панцирного поїзду з голови до ніг. Був він смаглюватий, довгобразий, з чорними вусами, що звисали трохи вниз. На вигляд був років 45. Ногами, обутими в високі жовті чоботи, ступав твердо і певно, так як це роблять матроси, що звикли ходити на кораблі при всякій погоді. Карі невеликі очі «батька» дивилися суворо і з недовір'ям, трохи зпід лоба.

Білявий високий козак із «Стрільця» покликав «батька» до чагарничан. Юнаки струнко віддали честь. «Батько» стиснув руку Костишинові і Паликопі.

«Егеж, егеж, писав мені пан полковник Скубій про вас, налягає, щоб ваших юнаків узяти до «Стрільця». Що ж, я не від тих грошей, як кажуть. Тільки у мене правило: взявся за гужне кажи, що недуж. Щоб у козака й старшини завсігди була гайка добре прикручена, і щоб шруби не хитались. А друге — це щоб без горілки. Родимось на світ без горілки, то й умерти можна без неї. А відкіль хлопці? — З Чарників. — Ага, це з Запорожжя, — от добре. Так, панове; ідіть он туди до нашої команди, там вас запишуть і приділять місце у ваґонах. Баланчук! — звернувся «батько» до білявого козака, — одведи, сину, цих юнаків до старшин до наших вагонів. Бувайте здорові, панове!» «Доброго здоровля, батьку отамане», — дружно в один голос вигукнули чагарницькі хлопці.

«Батько», налягаючи на праву ногу, підійшов до своєї «черепахи» і зник в середині. Через хвилину «Стрілець» за-

сичав, як казкова змія і з залізним гуркотом рушив зі стації.

Поміж вагонами, навантаженими й порожніми, спостикаючись і перескакуючи через колії, добралися чагарницькі хлопці до команди «Стрільця». Це був резерв, що відпочивав після боїв. За начальника тут був помічник «батька» Мошури, старшина Головинський, колишній студент політехніки. Це був технічний поїзд «Стрільця». Було тут кілька клясових вагонів, де містилися козаки, був вагон санітарний з раненими та лікарем і милосердними сестрами в білих косинках. В товарових вагонах були майстерні для ремонту гармат, кулеметів, рушниць та паротягів. В інших вагонах були наложені набої, рушничні й гарматні, запасові рушниці й кулемети, ручні гранати та всяка одежа. Були там свої кравці й шевці та всякі інші майстри. Мошура хотів мати все під рукою, щоб не вести листування з міністерством та штабами за якусь там пару чобіт, або за козацьку шапку. Була тут і кухня для всієї обсади «Стрільця». Гарячу страву возили щодня на позиції до «черепахи .

Чагарничани попали саме на обід. Познайомилися з Головинським. Був він високий, темно-русий, з чорними бровами і лагідними блакитними очима, з яких виглядав якийсь затаєний смуток. Червоні тонкі губи складалися в гірку усмішку такщо не можна було сказати напевно, чи він сердиться чи радіє.

«От і гаразд, панове, ходімо обідати. Думаю, що й вам вистачить, у нас кухарі варять завжди з запасом. Не знаю тільки, як з ложками...»

«Та в нас є ложки, ми ложки взяли ще з дому», — казав Василь Корнієнко і на доказ витяг свою ложку зза халяви. «Гаразд, гаразд, —усміхнувся Головинський, — видно, що з вас неабиякі запорожці. А поки нам принесуть обід, вислухайте проповідь. Це в нас такий звичай, що перед обідом та вечерею начальник має сказати коротеньку промову до всієї обсади».

Перед вагонами зійшлася в рядах вся обсада «Стрільця», також чагарничани стали в ряди. Головинський привітався. Дружне й бадьоре «доброго здоровля, пане отамане», пролунало з кількох десятків молодих грудей.

Головинський не був красномовець. Він говорив так ніби розмовляв із собою. Спинявся, обдумував і знову продовжував, запитував і сам на питання давав відповідь. Говорив з запалом і глибоким переконанням, але дивився через голови слухачів. Здавалось, що він бачить перед собою ту картину, яку хотів змалювати козакам. Оповідав про те, що на Україні тепер як у тій хаті, що горить з усіх боків. Сусіди не рятують, а приходять, щоб поживитися на пожарищі, і тягнуть до себе, що можна. Червона Москва до себе, біла до себе, Польща наступає з західної сторони, а держави Антанти захопили Чорноморське побережжя, щоб з України будувати «єдину неділиму Росію». Нас мало, казав Головинський. Народні маси потомилися війною та революцією, багато робітників та селян до нашої боротьби байдужі а то й ворожі. Але ми не маємо права покинути свій рідний край на долю й недолю. Нехай ми загинемо, але з наших костей виростуть нові борці.

«Слухай, Василю, — шепотав рухливий Івась Скрипченко Корнієнкові, — точнісінько те саме каже, що й Позаяк у Чагарниках».

Через тиждень хлопці почували себе на «Стрільці», як у себе дома. У суворого Мошури при погляді на чагарницьких запорожців усміхалися ніжно карі очі зпід люба. Звелів їм пошити однакові жупани та шапки з зеленими шликами. Чагарничани придивлялися до порядків у команді «Стрільця», дехто з них у вільні години пробував свій хист у майстернях. Івась Скрипченко, найметкіший, умів перезнайомитися з усіма відділами обсади, скрізь було чути його заливчастий регіт, яким він заражав і других. Окрім «батька» Мошури та його помічника Головинського, в команді «Стрільця» було восьмеро старшин, один командант та господар. Між старшинами та козаками була приязнь і згода, не чути було різнації, що то, мовляв, «простий козак» а це «велике цабе» — старшина. Та й одягнуті були всі однаково. Козаки й старшини не «задавались», не задирали носа вгору перед новиками. Цю скромність показував своїм прикладом «батько» Мошура. Коли хто небудь бувало почне оповідати про бої та про свої подвиги, то одно слово Мошури — «не викаблучуйся» — нагадувало оповіда-

чеві стару мудрість, що слово — срібло, а мовчанка — золото.

Вечорами, коли в вагоні блимали лойові свічки, старші козаки тихенько оповідали чагарничанам історію «Стрільця» та про Семена Івановича Мошуру.

«Стрілець» був збудований за влади Скоропадського, був він призначений на боротьбу з українськими селянами — повстанцями. Команда на цьому панцирнику складалась тоді виключно з росіян-добровольців, які вивішували на ньому царський трикольоровий прапор. В листопаді 1918 р. Директорія Української Народньої Республіки почала повстання проти Скоропадського. Тоді на фронт проти українського війська послали й цей панцирник. Але Січові Стрільці та полк залізничників відбили цей поїзд. Називався він «Доброволець» чи «Юнкер» (оповідачі не пам'ятали). В українській армії його назвали «Стрільцем». Обсаду на цей перший український панцирний поїзд «Стрілець» призначали з вибраних людей з гарматного куреня та з залізничного полку. Мошуру поставили за начальника. І Мошура виправдав довір'я української головної команди. День і

ніч гатив «Стрілець» своїми гарматами на російських добровольців та на німців, які засіли були в Києві.

Київ взято 13 грудня 1918 року. Але Мошурі було не до дзвонів на київських золотоверхих церквах. Там на півночі за Харковом почала наступати на Україну російська червона армія. Московські большевики ждали, поки українське революційне військо розіб'є німців і «білу ґвардію», а потім негайно рушили на Україну, ніби «визволяти» український народ від «петлюрівців».

«Стрілець» поспішив до Харкова. За Харковом українські частини з великим трудом давали одсіч московським полкам. «Стрілець» підсилив і підбадьорив стомлене українське військо, між яким вели свою розкладову роботу большевицькі аґенти. З Харкова українське військо старалося вивезти все цінніше майно, особливо ж зброю та амуніцію. «Стрілець» держався за Харковом поки було можна. Він покинув Харків аж тоді, коли вже вся українська піхота була далеко за містом на півдні.

«От була січа під Люботином», — згадував молодий козак з чорними ку-

черями та з блискучими циганськими очима: «Виїхали ми на позицію з батьком. А з батьком усякий радо поїде, бо за його головою ми як за ком'яною стіною. Червоні — як хмара сунуть: мадяри, китайці, латиші. Лізуть під кулі, як шалені. А все за той срібний рубель у день, що їм платять большевики. Хотіли нас живцем узяти.

Батько гукає: «Гей, хлопці — діти, закручуйте гайки міцніше, щоб шруби не порозхитувалися! (Це знаєте, у нього звичка так казати). «Гаразд, батьку», думаємо собі. Підпустили ми ту орду ближче, вже вони кричать по їхньому «ура», махають руками, — мовляв, — здавайтесь, нічого вам не буде. Як пустили ж ми скоростріли з обох боків, як ударили з чотирьох гармат на картеч — змели їх. Шість разів оточували вони нас, дула на «максимах» понагрівалися аж почервоніли. А тут води нема. Під ворожим огнем довелося ходити по воду. Ну, якось пощастило, тілько двох наших убили, а мені руку прострілили. Вже загоїлась!»

Ну, а далі що? — розпитували цікаві чагарничани цього козака. Семен Бацько (так звався кучеривий парубок)

оповідав, як все більше руйнувався український фронт, як козаки й старшини кидали позиції або навіть переходили до большевиків. «Не страшна смерть у бою, а страшна зрада», казав. «Стрілець» із своєю обсадою був самітний, їздив, як сірий привид, без зв'язку з піхотою. Часто не було зв'язку із штабом фронту. А тут у запіллі якісь повстання проти української влади, грабіжники, бандити, острожники — все це посунуло за «совєтською владою».В українських частинах запанувала отаманщина, кожний уважав себе за найстаршого і найрозумнішого. «Отамани» арештуовували один одного, крали державні гроші і десь зникали. «Стрілець» єдиний держався на фронті без зміни, «відпльовувався» з гармат від большевицьких панцирок, які на нього насідали.

Про дальші бої «Стрільця» з ворогами України довідався найбільше Івась Скрипченко, який нишпорив по всіх вагонах і скрізь мав своїх приятелів. А від нього вже почули й інші чагарничани.

«Хи-хи-хи, от чудасія, хлопці, як був «Стрілець» за Коломаком. Це там,

де колись скинули Самійловича та вибрали на гетьмана Івана Мазепу. Хто пам'ятає, котрого року? — питався Скрипченко, показуючи рівні, великі зуби. — Та кажи вже, балабайко, всі знаємо, що 1687 року, — пробурчав Микола Самарський, широкоплечий юнак з блідим обличчям. — А що дасте за те, що розкажу?» — сміявся Івась.

«Двадцять п'ять шомполів у те місце, відкіль ноги ростуть» — гукнув Корнієнко і вхопив Скрипченка ззаду за плечі. Хлопці з реготом почали борюкатись, старші їх розборонили.

«Так от, слухайте і на вус мотайте, хто вуса має», — почав Івась своїм ламаним голосом, що переходив від дитячого дисканту до грубшого голосу дорослої людини. — Було так: «Стрілець», відпочивши 4 дні, виїхав на позицію за Коломак. За ним наша піхота. А як тут нівідтіль - нівідсіль — свіжі мадярські полки та кілька большевицьких панцирних поїздів — тиснуть «Стрільця» з усіх боків. Кажуть козаки, що навіть Головинський перехрестився, бо бачить що непереливки. Оглянулись назад на нашому геройську піхоту, а вона тільки

п'ятами поблискує. А ворог атакує, як скажений, з ранку до вечора, товчеться кругом черепахи, аж сніг почорнів. Мадярові, як дай горілки, а ще краще «руму», так він до чорта в пекло полізе. Бачать козаки, що батько Мошура все дужче насуплюється, дивиться на карту та чухає потилицю.

Увечорі стрілянина стихла. «Стрілець», чмихаючи, їздить вперед то назад, щоб часом ворог не пошкодив десь у тилу колії. Мошура все сподівався нових наказів від штабу. Але наказу не чути. Раптом чують ззаду на Коломаці гарматні стріли. На «Стрільці» все затихло, всі ждуть, що скаже «батько». Чи не відрізані? Батько командує: «Пане Головинський, подивіться у вашу підозрительну трубу» — так він жартом називає бінокль. Але й без того всім ясно, що стація Коломак у ворожих руках, що там іде бій між українцями та большевиками. Що його в світі божому робити? А наказів від штабу нема. Дехто радить: кинути «Стрільця» а самим піхотою пробиватися до своїх. «Батько» ще дужче насупився, аж почорнів, на лобі лягли ще глибші зморшки. Мовчить. Нарешті: «Чи всі зо мною, хлоп-

ці?» — «Всі, батьку!» — загули, як бджоли в улику.

Наказ до стрільців: «Приготуватись до бою, кожен знай своє місце. Голосно не розмовляти, не виглядати з бійниць. При зустрічі з ворогом — першим у розмови не встрявати».

«Стрілець» тихо рушив до стації Коломак. В головах джмелі гудуть, у вухах дзвони як у Лаврі, настала така тиша, що чути було, каже Бацко, як волосся росте на голові. Здалека видно огнища на стації Коломак, і людські довгі тіні вештаються коло огню. «Червоні» спокійно гріються собі, лускають насіння, поспівують, інші танцюють, бо й «гармошка» грає. «Стрілець» помалу, не поспішаючи, проїхав першу й другу стрілку; всім видно з черепахи, що на пероні багато большевицьких вояків з рушницями та з кулеметами. Але ніхто не звертає уваги на панцирний поїзд, сновигають собі на стації, багато п'ячих. «Стрілець» підїхав аж на стацію і став. Червоні з усіх боків обступили «Стрільця», думають, що «свій».

«С новим ґодом, таваріщі!» — гукають, бо було коло другої години ночі, саме першого січня. З «Стрільця» від-

гукнулись козаки, машиністи: «С новим ґодом! Єдем біть гайдамак, ані, сволочі, гдє то там впєрєді шляюца».

«Ура!» — кричать большевики. В цей момент батько дав знак. Заторохтіли кулемети з усіх дірок, тисячі куль полетіли не «червоних». Перон, як корова язиком злизала. Поки «червоні» опам'яталися і почали обстрілювати «Стрільця», він рушив далі. Машиністи помітили, що перед поїздом колія відкрита, стрілка незамкнена, і сказали Мошурі. — Так ото він рішив почастvвати большевиків на Новий Рік. Щоб дати ще більшого чосу червоним, батько звелів ударити кілька разів з гармат на картеч. Погоні не було.

Відїхавши верстов зо три, помітила служба на «Стрільці», що з кітла в машині свище пара: то ворожа куля якось проскочила й пробила дірку. Кинулись до машини: один машиніст лежить з простріленою головою, другй, хоч ранений, міцно держався закостенілими руками за коліщата в машині. Ще було вбитих двоє козаків. Сам батько був увесь час бою в небезпечному місці, щоб бачити все і командувати. Вже як стала машина, Мошура похит-

нувся і впав на руки своїх козаків. Лікар знайшов у нього шість ран.

Так серед степу на морозі стояв «Стрілець». З машини виходила послідня пара. Що робити? Батько лежить без свідомости. Головинський кличе команду на нараду. Кожної хвилини можуть приїхати большевицькі панцирки доганяти «Стрільця» На щастя, набрів на те місце, де стояв «Стрілець» у полі, український козак, верховий, посланий до Коломака для зв'язку від однієї піхотної частини. Ті теж не знали, що Коломак уже в руках червоних. Зараз же він погнав назад повідомити про ту пригоду, що сталася «Стрільцеві». Всі, хто був на «Стрільці» в той час, оповідають, що тоді прожили пів свого життя, так довго їм здавалося стояти серед поля, в снігових заметах. Нарешті далеко за обрієм закуріло, засивіла пара, почулося чмихання: все ближче й ближче сапає паротяг. На паротязі жовто-блакитний прапор. «Слава, слава», — кричали всі, як несамовиті, цілувалися, танцювали, сміялись, співали. Баланчук теж був тоді на «Стрільці» і каже, що всі почували себе так, неначе вдруге на світ народилися. Найбіль-

ше їх усіх дивувало, що червоні з Коломака не погналися за «Стрільцем». Могли б узяти зовсім легко його коли б мали гармати».

4.РОЗМОВА ЗА ДЕРЕВ'ЯНОЮ СТІНОЮ

Зима і сніговії. На київських будинках, на пам'ятниках та на церквах лежать замерзлі плити снігу і надають стародавньому місту казкової краси. Вулицями проходять малолюдні сотні українського війська, пробують бадьоро заспівати Дорошенків марш з новими словами:

«Попереду Винниченко
Веде своє військо, військо Запорізьке Хорошенько.
А позаду сам Петлюра,
Під ним кониченько, під ним вороненький
Тонка шкура».

Але й тут частіше чується той самий безнадійний мотив — «Ой жаль, жаль мені буде»...

Чагарницькі хлопці вже звикли до козаків панцирного поїзду «Стрілець». Але на позицію їх ще не брали. Спали вони в клясовому чистому вагоні. Тут же поряд був переділ, у якім жив Го-

ловинський (заступник команданта панцирного поїзду). Гамір, який вічно панував між чагарницькими юнаками, не давав чути розмов з переділу Головинського.

Раз удень Івась Скрипченко читав газети в вагоні, хлопці всі пішли у Київ оглядати музеї. Івась намулив ногу і мусів сидіти дома. Раптом хтось постукав у двері до Головинського.

«Можна?» — Запитав милозвучний жіночий голос.

«Прошу, прошу, це ви Катре? Дуже радий, давно вас не бачив» — заговорив Головинський за дерев'яною стіною, своїм звичаєм протягаючи слова.

«І може ску-ча-ли?» — насмішкувато протягаючи слова, як і Головинський, питала та, що була названа Катрею.

«Та безперечно й скучав, ніде правди діти».

Івась занімів. Він хотів зараз же вийти, щоб не підслухувати чужих розмов. Але якась непереможна сила немовби прикувала його до твердої лави. Червоніючи й блiднучи від зворушення, він сидів недвижно, серце у нього тіпалось у грудях, як молотком било, руки тремтіли. Ще ніколи він такого чут-

тя не переживав за ввесь свій молодий вік. Івась чув і читав, що між людьми — парубками й дівчатами — буває любов, але ті карооокі красуні — дівчата і чорновусі хлопці з оповідань Нечуя-Левицького його зовсім не зворушували: вони здавалися йому фарбованими ляльками, а не живими людьми. А тут, з перших слів підслуханої розмови він відчув, що Головинський і Катря мають у серці щось затаєне і глибоке, від чого вони хвилюються, і це збентеження перейшло також на молодого Івася.

Івась почув поцілунок. «Та не цілуйте, Михайле, рук жінкам, це ж буржуазна, або швидче шляхецька вигадка. Це пережиток тих часів, коли жінки були невільницями своїх «законних супругів», і тоді, щоб замазати цю гірку правду, мужчини почали показувати таку лицемірну пошану жінкам. Дворянська примха та й годі!»

«Ви все та сама, Катре!.. А мені цілком байдуже, якого походження звичай, бо я в нього вкладаю зовсім інший зміст. Аджеж як піти за вашими міркуваннями, то дуже багато сучасних звичаїв треба б скасувати, бо вони походять з часів не тільки феодальних, але

ще й з доби варварства та дикунства. Ми, наприклад, здоровкаючись, даємо праву руку. А знаєте, що в старі-старі часи це був символ присяги на вірність? Це був знак того, що той, хто стиснув чужу праву руку, обіцяє дати навіть свою руку відрізати, коли не виконає договору. А тепер часто даємо правицю не тільки приятелям, але й ворогам».

«Що ж, — засміялася Катря, — я нічого не маю проти, щоб і цей звичай скасувати. Через ручкання переноситься стільки заразних хвороб. Я рішучо за гіґієну — фізичну і... моральну». (Хвилина мовчанки.)

«Що читаєте, Михайле?» «Правила кулеметного бою»... Гм, я й забула, що сижу в купе тієї людини, яка має печать смерти на своїх руках. Покажіть руки! (Знов хвилина мовчанки). Дивно! Руки, як у маляра або в письменника. А я думала, що вже як у різника».

«Ви, Катре, кажете, що на мені печать смерти. А я думаю, що я та інші наші ідейні вояки несемо волю й життя нашому народові».

Катря засміялася, глузуючи:

«Добре життя! А нащо ви стріляєте тих українців, що встають проти вас

під прапором совєтської влади? Хіба не через те від вас відкинувся отаман Зелений і ввесь Трипільський район? Ви не хочете слухати голосу народу!»

«Катре, чи ви жартуєте, чи насправжки говорите?» — спитав Головинський таким голосом, неначе йому боліло відривати слова від піднебіння.

«Насправжки, цілком серйозно!»

«Ну, так дозвольте, я вам скажу, що про це думаю. Тільки майте терпіння мене вислухати».

«Насамперед: Трипілля це ще не вся Україна, Зелений — це ще не народ. Зеленому і таким отаманам, як він, усе буде мало. Поставте його військовим міністром, він схоче більшого, князем або графом схоче бути. Це рід людей дуже немодерний. Ці отаманчики виринають з 17-го та 18-го століття. Так! О, звичайно, вони собі чіпляють назву соціялістів або большевиків. А якже! Але що мають спільного з соціялізмом оці всі Ангели, Зелені, Махни? — Соціялізм їм личить, як корові сідло.

«Я тепер вояк, але я свідомо пішов у військо, саме тому, що я соціяліст!

(Івась пильно слухав, це була для нього несподіванка). Бо соціялізму не може бути там, де нема для нього ґрунту. А на чім будувати соціялізм? Чи можливий соціялізм там, де є національна неволя? Ніколи! А що несуть нам московські большевики на Україну? Найсоромнішу тиранію, дику криваву деспотію, неволю політичну, національне рабство. А господарська руїна — чи це шлях до соціялізму? Російські большевики обдиратимуть нашу Україну, щоб нагодувати своїх, та щоб удержатися в себе на Московщині!

«Ідейний запал червоної армії? Та де він? Хто його бачив? Усі полонені москалі кажуть в один голос, що йдуть на Україну, бо тут є що їсти й пити. «Жрать хочеца» — це їхній клич в поході на нашу землю.

«Саме в інтересі соціялізму забезпечити Україні нормальне життя і вільний розвиток —політичний, національний та господарський. Хто цього не розуміє, шкодить нашій боротьбі та помагає ворогам, той заслужив собі кари. Я так думаю і не хитаюсь. Історія нас виправдає.

«Соціялізм — це організація. А що нам несуть Зелені з своїми большевицькими союзниками та їхніми напівбольшевицькими помагачами — боротьбістами, «незалежниками» тощо? Руїну, саму руїну!»

Головинський замовк. Чути було, як він тре сухі руки одна об другу.

Катря заплескала в долоні й, посміхаючись, промовила:

«Слава, слава, батьку, соціялістичний отамане! Я не знала, що ви так умієте гаряче промовляти... Але це вже стара пісня, яку ви співаєте. Бо суть не в тому, що думає Зелений, і не в тім, що наміряються робити Ленін та Троцький. Ціла Европа стоїть напередодні соціяльної революції. Я розумію, що в Росії та на Україні немає ґрунту для соціялізму, але в Західній Европі цей ґрунт є, бо там капіталізм стоїть дуже високо. Нам треба тільки вдарити на Европу, штовхнути робітників і селян до революції, до повстання, і цим відчинимо двері в царство соціялізму, почнемо нову добу світової історії. Ми хочемо, щоб наша батьківщина не була колодою-перешкодою для світової революції, а її найміцнішою, надійною підпорою».

(Хвилина мовчанки).

«Хто це — «ми хочемо?» — запитав Головинський.

«Ми — соціялісти - революціонери-боротьбісти».

«Ага, дякую. Я не знав. Це для мене новина. Тільки, моя ласкава світова революціонерко, ви забули, що ніхто не має права робити з свого народу знаряддя для непевної невідомої цілі. Ви не знаєте ще, чи в Европі вибухне революція. Ви лиш віруєте в революцію, а цього для доброї й розумної політики ще зовсім мало. Навіть коли б настала всесвітня революція, то не забувайте, що до того часу Україну так би Москва обідрала, що вже нашим робітникам і селянам було б не до революції. Та й узагалі я думаю, що кожний народ тільки те має міцно в руках, що здобув власними силами. Революція, принесена чужим військом зза кордону, — це непевний подарунок. От і французи за Великої Революції пронесли свою марсельєзу майже по всій Европі, але, чим скінчилося, ви самі добре знаєте: відновився старий режим з шляхтою, з королями, царями й князями».

«Та тож була буржуазна революція, а тепер має бути соціялістична!» — перервала Катря.

«Добре, але люди зосталися з тією самою вдачею і вміють зазіхати на чуже добро. Коли українські робітники й селяни не оборонятимуть свого національного майна, то в ім'я «святої світової революції» визволителі з них і сорочки поздирають. Чи я повірю, що ті, які торік у Києві палили українські книги та виколювали очі в портретах Шевченка й Драгоманова, щоб ці московські бузувіри тепер стали інтернаціоналістами? Я можу вам показати цей московський «інтернаціоналізм». У нас у шпиталі лежить один козак, що втік з полону від червоних: має на спині вирізану п'ятикутню звізду. Це такими засобами йдуть вони до «всесвітньої революції?! Ні, за це дякую, до такого товариства я ніколи не пристану».

«Перестаньте, Михайле, яка з вас, їй богу, відстала людина! От уже й соціялісти-революціонери стали на радянську плятформу, частина соціялдемократів відкололась від партії і теж визнає совєтьку форму держави!» Ці «незалежники»...

«Це мене не переконує. Бо я певен, що вони мусітимуть незабаром робити справді незалежне повстання проти Москви».

«Та Москва й не прийде на Україну, це ж реакційна вигадка. Вас женуть наші власні робітники й селяни!»

«Дякую щиро, тільки я вперше в житті довідуюсь, що китайці, латиші та мадяри теж належать до українських робітників та селян!»

«Як зорганізуємо свою українську совєтську владу, то ми московського війська на Україні не потребуємо»

«І не пустите?»

«Може й не пустимо».

«Отож то й є, що «м о ж е». А я знаю що Москва не допустить, щоб була самостійна Україна, хочби й большевицька. І насамперед вона знищить таких мрійників, як ви та ваша партія». (Мовчанка).

Тихо, майже шепочучи, казав Головинський:

«Ой, Катре, послухайте мене, як не розумом, то серцем. Їдьмо зо мною з Києва, бо скоро сюди прийдуть червоні. Ви будете біля мене, тут буде для вас жива робота, доглядатимете ранених.

Ми відступимо на захід, але скоро вернемось назад, бо люди схаменуться, прокинуться і встануть на ворога».

Івась дальшої розмови не чув. Тихесенько, навспиньках вийшов з вагона. Між ешелонами стояли козаки з обсади «Стрільця», про щось розмовляли. Через чверть години з вагону вийшов Головинський і поміг зіскочити з східців тій, що називалася Катря. Була схвильована, з рожевими п'ятнами на смаглих щоках. Зпід сивої шапочки виглядали чорні кучері. Погляд темносірих очей з довгими чорними віями був сумний , майстерно вирізьблені ніздрі тремтіли від хвилювання. Обоє уникали дивитися одно на одного. Її струнка висока постать спиралася на руку Головинського.

«Ви не мусите мене проводити, я й сама знайду дорогу», — промовила Катря до Головинського.

«Як хочете, Катре, але я думаю, що це не було б зайве».

«Ну то я прошу, я хочу піти сама», — аж тупнула ногою об сніг.

«Так до побачення, Катре?»

«Ні, мабуть, прощайте! Наші стежки розходяться в безконечність».

«Що ж, — зідхнув Головинський. Гірка усмішка затремтіла у нього на устах. — Краще розійтись, як так себе мучити. Прощайте, Катре!»

Він поцілував її тонку руку з рожевими пальцями і вернувся в свій вагон.

«Ех, гарна дівчина у нашого молодшого отамана, та мабуть вона його не любить», — гомоніли козаки з команди, дивлячись у слід Катрі, яка йшла своєю хвилястою ходою поміж вагонами.

«Добра була б пара, — промовив Семен Бацко і блиснув своїми циганськими очима, — та ба: на милування нема силування».

Козаки почали розповідати про всякі любовні пригоди — свої та своїх знайомих. — Івась не слухав, він уперто думав про те, що так несподівано почув за стіною в переділі Головинського.

Поприходили чагарницькі хлопці з Києва. Заграла труба на обід. Сей раз Головинський не казав своєї звичайної «проповіді» перед обідом.

5. ВІДСТУП ІЗ КИЄВА

Туман над Дніпром, мла простяглася над усією Україною. Гармати грають під Львовом, торохтять скоростріли

над Чорним морем, іржуть большевицькі коні за Дніпром. Не вірить брат братові на Україні, зрада, непевність панує в серцях.

Баланчук приніс із Києва проклямацію. Якийсь отаман проголошує іменем своєї частини до населення Лівобережної України, занятої большевиками, щоб ховались по льохах і хатах, щоб завішували ряднами вікна, бо військо Української Народньої Республіки пускатиме сліпуче проміння на червоних. Підписано — отаман Загону смерти імени Тугай-бея, Іван Пищи-Муха Холоднояр-ський.

«Батько», морщачись, прочитав проклямацію і подрав на шматочки: «Каліцтво», — пробурчав і закурив свою люльку.

Прощалися з Києвом, їхали снігом укритими полями між тихими селами з солом'яними стріхами.

Чи це сон? Чи давно це саме військо співало «Вкраїно — мати, кат сконав»?

«Ех, сверблять руки», — казав Головинський козакам на одній «проповіді». — Чого це Директорія не дозволяє нашому війську викинути Антанту в море? Тільки цим можна підняти дух у народі,

що ми справді боремось проти всіх окупантів. А так — большевики розкладають наші частини через своїх аґентів, нашіптують, що, мовляв, замість німецьких панів мають прийти французи, а з ними вернуться знову пани».

Але Директорія мовчить. У Галичині йдуть переговори з поляками та з тою самою Антантою. Зневіра в війську, турбота в народі. Нагору випливає всяке сміття, отаманчики, диктатори, які нікого не слухають, грабують, крадуть, насилують, улаштовують погроми, замість воювати. Безладдя, руїна кругом.

Хвастів, Вінниця, Жмеринка — скрізь нервування, розтіч, бентежність. Чим менше війська, тим довші шлики у козаків та у старшин. Один отаман напав на щасливу думку: звелів усім козакам своєї частини поголити голови і полишати «оселедці». Мовляв, з оселедцем нікому не закортить попасти до большевиків у полон, бо всіх з оселедцями вони без розмов розстрілюють.

6. На ВОЛИНІ

Чагарницькі юнаки пройшли курси на «Стрільці». Через місяць з них були справжні козаки — кулеметники, під-

ривники, стежники, гармаші. В лютім та в березні «Стрілець» охороняв залізницю від Здолбунова, Шепетівки, Новгорода Волинського аж до Коростеня.

Як самітно в волинських полях та лісах! Паротяг чмихає, гуркотять колеса. Заєць вискочить з своєї снігової нори і летить стрімголов, не оглядаючись, від страшного велетня. Де-не-де стоять по селах понад залізницею ріденькі піхотні частини українського війська. Зв'язок, як звичайно, малий а то й ніякого. «Стрілець» під командою батька Мошури або Головинського не раз відривався від піхоти на 30—40 верств уперед, розганяв большевицьку піхоту, вступав у бій з ворожими панцирками і знову вертався назад до своїх.

Весняне сонце розтопило сніг і зробило волинську землю непроходимою. Піхота наша й большевицька позагрузала в селах з своїми обозами й гарматами.

Дзвони скликають православних до церкви говіти у Великий Піст. На залізницях дзвонять гармати «Стрільця» в боях з московськими панцирниками.

Не любили козаки зі «Стрільця» відпочивати в запіллі. Тоскно, нудно тиня-

тися по жидівських містах і містечках патріярхальної Волині. Непривітно в селах:

«Чого ви, люди добрі, товчетеся, все воюєтесь? Чи вам війна ще не осточортіла?» — питалися волиняки, люди з широко розставленими прозорими очима під похилими лобами, і ждали відповіді. — «Або я знаю?» — казав глузливо Івась Скрипченко волинським способом.

Це на Волині вперше почули козаки зі «Стрільця» приказку: «І чого ти причепився до мене, як той Петлюра до України?» Байдуже прислів'я склали байдужі люди, яким «усе одно».

В запіллі чути небезпеку. Озброєні селяни на стації захопили вагон цукру і розібрали мішками. Большевицькі шпіони сіють розбрат між людьми, ширять чутки про повстання проти української влади. Тривожно в запіллі, не спиться козакам уночі. Дехто навіть чобіт не скидає, бо скрізь чується небезпека й непевність.

Подалі від цієї мли, від болота, від чуток і страху! На фронт! Вся обсада рвалась на позиції, як на свято. Бо там усе ясне, все зрозуміле. Шумлять ліси,

гудуть дроти на стовпах, рейки на залізниці блищать — біжать і зливаються в далечині в одну срібну стрічку. На затуманенім обрії виринає ворожий панцирник. «Батько» розправляє карту, щось виміряє сірниками, командує числа гарматам. Завиє «гостинець» у розшматованім повітрі і зіб'є хмару над ворожим панцирником. Той на «привітання» відповідає через «повітряну пошту», як казали на «Стрільці». Але недовго. Бо батько має добре око й старий досвід. Після другого, третього вдару видно, як большевицька черепаха чмихає кудись назад «виливати переполох» у майстернях.

Ніч глибока й тиха, повна могутніх сил природи, що прокидаються з зимової довгої дрімоти. «Стрілець» стоїть на позиції в густім тумані. Під машиною червоні плями огненно освітлюють чорні колеса. Всі сплять непереможним передранковим сном, сплять як зайці, з незаплющеними очима. За двоє гін попереду, позаду й по боках стоять вартові. І вони сплять, спершися на рушниці. Там далеко на сході пихкає ледве чутно й сонно машина в большевицькому панцирнику. І там усе спить. Хто раніше

прокинеться, той перший почне будити гарматним гуком сонного противника.

За голову батька Мошури большевики призначили великі гроші. Знали, що це він розбиває з гармат московські панцирники, як крашанки на Великдень. Батько стерігся тільки в тилу, на фронті був спокійний і веселий. Усміхався зпід лоба своїми карими очима, біля яких промінням збиралися зморшки.

Була п'ятниця, наступав сірий березневий вечір, в світі пахло свіжою травичкою. «Стрілець» стояв на позиції за Шепетівкою. Гармати й кулемети мовчали, де-не-де в сусідніх лісах лунали поодинокі стріли з рушниць. Щоб спокійно перебути ніч, послали розвідку в трьох напрямах. З чагарницьких юнаків разом пішли — Івась Скрипченко, Василь Корнієнко, Самарський, Гаркуша та Костишин. Тихо, безлюдно в лісі, шапки з зеленими шликами миготять поміж чорною корою на деревах. Дві годині вів Костишин своїх юнаків на схід, але ворогів ніхто з них не побачив. Сіли спочивати на галявині, укритій торішнім сухим мохом. Івасеве тонке вухо зачуло, що в лісі хтось ламає гілки. Ніхто того

не почув, але пішли разом, куди вів Івась. «Чуєте! Балачка!» — зашепотів. Ішли далі, на все готові, нечутною ходою печерних людей, що підстерігають здобич. За деревами й кущами ледве миготять червоні промінчики в гущавині. Ще ближче, ще помаліше, ще обережніше, з руками на смертоносній зброї.

Так, це «вони!» Сидять, гріються коло огню. Їх дев'ятеро, вони голосно гомонять, смажать яєшню з салом на великій сковороді. Смашно пахне сало і шкварчить на огні. І вмить п'ять ґранат полетіло на вогонь. Крик, зойк, московська погана лайка. Сковорода з яєшнею полетіла високо вгору і десь упала за кущами. Костишин, широко розставляючи ноги, веде хлопців назад. У кишені документи, знайдені на розірваних тілах. Один на ім'я китайця Сухучана. Чого він шукав на Україні, той косоокий китаєць з чорним і шорстким як у коняки волоссям?

Підбивши з гармати — «Домахи» два ворожі панцирники, та ще й одного дня, батько Мошура зовсім розвеселився і влаштував бенкет після повороту в запілля, де стояла резерва обсади та

технічна частина. Навіть дозволив (чого раніше не було) випити по чарці. Після чарки почали козаки боротися на сонечку. Ударив і «батько» лихом об землю, почав боротися з ведмедикуватим 19-літнім козаком Біланом. Та так нещасливо поковзнувся, що зломив собі ребро. Осиротіла команда без «батька», бо мусів їхати в шпиталь на лікування.

Головинський сам провадив далі «Стрільця» .

7. ПІД КОРОСТЕНЕМ

У квітні «Стрілець», посипаючи ворога залізним градом, ішов попереду української піхоти на Коростень. Світило сонце, блищали ріки й озера, блищала зброя на «Стрільці». Їдучи на позицію, зустрів «Стрілець» парубка, який махав шапкою, ставши на колії. Головинський звелів машиністам спинити. — Є тут пан Головинський? — Я Головинський, чого вам треба? — Маю для вас лист із Києва. — Від кого? — Від вашої знайомої Катрі Селецької.

У Головинського затремтіли руки: Що ж вона? — Дізнаєтеся з листа. Мені доручила, що якби я не міг донести ли-

ста, то маю вам переказати тільки те, що вона тяжко помилялася.

Головинський читав листа, і очі в нього засяли. — Їдьмо з нами! Не боїтесь смерти? — питався він у післанця. — Я, власне, того й хотів. Я теж належав до боротьбістів, був засліплений, а тепер добре бачу, вже мені впала з очей полуда.

Три дні гуркало й торохтіло кругом Коростеня: москалі, латиші та китайці мусіли залишити тут всю свою здобич — вагони з усяким збіжжям і товарами. Піхота почала вишукувати, де є тютюн, консерви, вино, але козацтво «Стрільця» ганялося тільки за вагонами з набоями. Як та бджола, тягли зброю до себе.

«От дурні, на чорта воно вам здалося? Краще б узяли вагончик з вином!» — глузували піхотинці, з яких дехто вже був п'яний, як дим.

«Ех ви, шушваль миршава» — кричав Івась Скрипченко своїм ламаним басо-дискантом: «будуть набої — буде й вино і тютюн!» Всі сміялися, Івась показував свої великі рівні зуби і підморгував до товаришів русою бровою.

А набої «Стрільцеві» знадобилися. Уже на третій день довелося з Коростеня відступати під натиском свіжих московських полків. Огневий бій гримів над землею. А потім затихло. «Стрілець» вийшов із боїв без великої шкоди: трьох козаків убито, кількох було ранено.

Головинський, хоч не спав майже цілий тиждень, був увесь час веселий і бадьорий, зник його давній смуток в очах. Жив повний надії і своєю вірою та завзяттям розвеселяв усю обсаду. Ніхто не сподівався сумного кінця.

«Стрілець» стояв раз за Коростенем після звичайних денних боїв. Зорі миготіли в безмежних просторах і нагадували усім, що на них дивилися, про те, яке дрібне й маленьке людське життя з його боротьбою. Головинський, узявши одного козака, пішов на найближчу стацію назад, щоб потелефонувати до технічної частини «Стрільця», що стояла в Новгороді Волинськім. Було відомо. що залізницю охороняє гайдамацький курінь, тому ніхто й не думав про небезпеку. Головинський говорив коло апарату, а його козак пішов тим часом по колії назад до «Стрільця». Та саме в цю хвилину на молодшого отамана зне-

нацька напало кілька большевицьких вояків і покололи його багнетами. Козак, почувши стрілянину, утік до панцирника. Поїзд негайно підїхав на стацію, але знайшов уже тільки закривавлене тіло свого молодого отамана.

Заплакав навіть Івась Скрипченко за Головинським, як його задубілого з 11 ранами клали в глибоку, сиру яму. Новий начальник «Стрільця» Пархоменко звелів Івасеві переглянути й переписати речі, що зосталися на панцирнику після смерти Головинського. Між тими речами був і лист від Катрі:

«Любий, срібноокий Михайле», писала вона до Головинського: оповідала про криваві звірства большевицької «чрезвичайки» в Києві, повідомляла, що сама збирається приїхати на «сей бік». Ще раз засвербіли очі у Івася і в горлі защеміло.

На другий день Пархоменко «пом'янув» Головинського тим, що розбив влучним стрілом із гармати большевицьку панцирку.

8. БОЙОВІ ПРИГОДИ «СТРІЛЬЦЯ»

Прозорий волинський квітневий вечір ніжно дражнить і хвилює молоду

кров. Як тільки перестала стрілянина на позиції або в запіллі на спочинку, — козаки найчастіше говорили про любов. Старші залицялися до милосердних сестер, дехто ходив з повітовими «баришнями», які, запишавшися, дивилися перед собою в землю і несміливо відповідали на красномовні слова «кавалерів».

Івась Скрипченко не міг бути суперником ні для кого, і тому перед ним «сповідалися» старші козаки, розказували про свої успіхи і нарікали на невдачі. Людині так хочеться поділитися своїм щастям і горем з ким-небудь...

Натиск червоних із сходу та з півночі удалося відбити. Деякі большевицькі частини почали переходити до українців. За Сарнами підняли білий прапор червоноармійці з першого совєтського полку; за Шепетівкою совєтський Миргородський полк, що складався з самих мобілізованих українців, обернув зброю проти Москви. У козаків зі «Стрільця» неначе поросли крила. Вони ішли вперед на схід, сміливо нападали на большевицькі панцирні поїзди, громили їх із гармат. Українська піхота зоставалася далеко позаду. «Стрі-

лець» ніс визволення до Києва. На залізницю селяни виносили «зеленим шликам» усякої їжі, не хотіли брати грошей нізащо.

«От хороші люди, з тими зеленими ворочками», — гомоніли вони.

Від селян почула обсада «Стрільця» не одну леґенду про свою «черепаху». Коли питали селяни у большевицьких вояк, чом вони тікають від одного українського панцирника, то ті відповідали:

«Це не панцирник, а танк, лізе куди хоче, через річку й болото, а командує там француз»...

Було сміху з таких чуток між козаками на «Стрільці»! Але це ще додавало їм завзяття. Раз заїхали так далеко, що тільки 40 верстов було до Києва. Зав'язався успішний бій з большевицькими панцирниками. Та без піхоти не можна було лишатися на новій позиції. Наказ —вертататись, бо большевикам на поміч прийшли свіжі сили. Червоні гатять своєю артилерією на залізницю. Козаки, що сиділи на переднім вагоні — площадні, дають знак, щоб машину спинити. Одна рейка розбита. Справляти ніколи, бо ґранати і кулі

свистять кругом. Рішив отаман: — або пан або пропав! — Виміряли, що щербину в рейці колесо може перескочити. Помалу, як тільки можна помалу рушив «Стрілець» через пробите місце. Всі на панцирнику перестали стріляти, затихли розмови. Гурк - гурк - гурк — гупають колеса під вагонами, під локомотивою та під черепахою. Слава Богу! Щасливо проїхали. Заревли гармати, застрочили кулемети.

«Будемо скоро в Києві», — думали козаки на «Стрільці». Івасеві Скрипченкові пригадалися «проповіді» покійного Головинського. Згадалася й Катря. Рішив, що в Києві її знайде і перекаже все про те, що сталося з молодим отаманом.

Весна будила надії в серці. Вже козакам увижалася Україна вільна, з'єднана від Карпат аж до Кубані. Та не судилось. Дрібні отаманчики, бачивши, що їх приборкує українська демократична влада, вчинили повстання.

Проголосили якогось Оскілка диктатором. Це сталось 29 квітня в Рівному.

Як грім з ясного неба, вдарила ця свістка на всю українську армію. Фронт захитався. «Зрада» — заговорили коза-

ки й старшини. Слідом ще одна новина: Поляки, створивши свою державу, почали наступ на Волинь. До поляків утік і Оскілко. «Червоні» теж заворушились, до них прибули нові сили.

«Стрілець» літав з одного кінця фронту в другий, його команда не знала спочинку, «черепаха» виставляла себе на найбільшу небезпеку. Івась бачив, як ряди борців на «Стрільці» рідшають. Уже звик спокійно дивитися на кров і смерть кругом себе. Люди на «Стрільці» були якимсь додатком до машини і самі ставали автоматами. По команді стріляли, носили воду, по команді їли. Їли й під гарматним та крісовим огнем.

Найближчий Івасів приятель був Данило Білан, молодий міцний парубок з Городища на Черкащині. Хоробрий, щирий, веселий, все було співає чумацьких пісень. Просив товаришів: «Якщо мене вб'ють, то на могилі заспівайте «Ой у полі два явори». Не треба мені ні попа ні дяка.»

«Стрілець» чистив колію від большевицької піхоти між Славутою та Шепетівкою. Кипів гарячий бій. Як на те схотілося Біланові їсти. Зїв хліба з салом та цибулею, взяв рушницю і про-

мовив: «Ну, а тепер стрельнемо» Дзизнула ворожа куля і прошила Біланові живіт. Не жив і двох годин, все пив воду. Перед смертю взяв своїми холодними руками Івасеву праву руку. «Як будеш живий, то перекажи матері моїй, хай не журиться і не жде. Видно така вже моя доля». Умер у страшних муках. Але не кричав і навіть не стогнав. «Все одно — кричи - не кричи, а вмерти треба», — стиха прошепотів і болізно усміхнувся до свого молодшого друга.

Бій затих. Козаки викопали яму і поховали товариша. Заспівали йому його улюблену пісню над могилою. Не було сухого ока ні в кого з команди «Стрільця». На другий день хотіли поставити на могилі хрест, та не довелось, бо червоні почали новий наступ, і могила зосталась за фронтом. Пізніше могили не найшли вже. Не лишилось ні сліду, дощова вода розмила.

Неділя на Шепетівці. «Зелені шлики» з «Стрільця» обступили двох селян, які оповідають про порядки на Полтавщині під большевицькою владою. Всі кажуть: «Дурні були, не слухали нашого українського правительства, а

тепер мусимо терпіти таке знущання від москалів».

— Так розібрали вже наші дядьки, яка програма у московських комуністів? — питався хтось із зелених шликів.

— Розібрали, бодай не пробувати. Там така програма: зветься комуна, а насправжки — кому на, а кому й ні!»

Зелені шлики сміялись. Вставив своє слово також Корнієнко — чагарничанин, той, що його батько ждав большевицьких «товаришів» з Росії:

«Кажуть у нас — «мудрий лях по шкоді», а воно ,бач і українці мудрішають. Та вже мабуть пізно, бо Москва викувала міцні кайдани на «безмозґлих хахлов». Плюнув і пішов до черепахи, сердито махаючи своїми короткими руками.

Полтавські втікачі оповідали, що все Лівобережжя жде українського війська, як Бога, всі рвуться до бою з загребущою Москвою. Розказували про повстанців, які б'ються проти большевиків.

«Підіть же ви до волинських селян та розкажіть оце все! Вони вам не повірять, скажуть, що вас буржуї підкупили», — зауважив один із зелених шликів.

Затрубили на обід. Ще гаразд не понаїдались козаки, як наказ: виїздити на позицію, бо від Полонного на Шепетівку сунуть дві большевицькі панцирки. Через пів години «Стрілець» уже чмихав по колії назустріч ворогові.

Ліси й багна навкруги, куди оком не кинь. Дві годині ревли гармати громовим гуркотом, розриваючи дерева на тріски, розсипаючи смертельний град по вкритих росою травах. Командант Пархоменко хоробро веде бій, меткі гармаші роблять своє діло. Вже пихкають ворожі панцирки назад. Провівши «гостей» далеченько, «Стрілець» повернув назад до Шепетівки. Вечоріло. Панцирник їхав помалу й тихо, з лісу було чути, як кує зозуля.

Івась Скрипченко прислухався, як Костишин казав до Пархоменка (Пархоменко був раніше учителем у Чагарницькій окрузі): «Чи й у вас таке, як у мене? Розумієте, втратив смак і чуття до краси природи... Бачу гарні краєвиди, раніше любувався б ними, а тепер дивлюсь байдужими очима. Ні зозуля, ні соловейко не ворушать серця. Чи може це ми на війні дичавіємо? Кажуть, що дикуни, які живуть на лоні приро-

ди, зовсім не бачать і не розуміють її краси».

Раптом «Стрілець» став, розмова перервалася. Перед панцирником була розбита колія, далі не можна їхати. Пархоменко вискочив з вагону на насип, щоб оглянути колію. В цю мить із лісу вийшло троє озброєних людей. Вони нерішучо дивилися на панцирник і на Пархоменка. Пархоменко дав знак, щоб козаки не виглядали з вагонів. Один з незнайомих, великан на зріст, з двома кулеметними стрічками через плечі, виступив трохи вперед і запитав Пархоменка російською мовою:

«Кто у вас командір?»

— Я — відказав Пархоменко.

— А хто ви такі будете?

— Свої — відповів той .

Пархоменко та великан були від себе на сто кроків і помалу наближалися один до одного. У козаків з «Стрільця» перемогла цікавість, дехто висунув голову з вікна, забувши зняти шапку. Як уздріли незнайомці зелені шлики, то зараз поприсідали з сичанням: «петлюрівці». Всі троє націлились рушницями на Пархоменка. І треба ж такої біди! Хотів Пархоменко стрельнути з револь-

вера — клацнув курок, але стріл не вийшов. Невідомі (це були москалі) вже вспіли бабахнути, але Пархоменка не влучили. Він прожогом ускочив у «черепаху», зі «Стрільця» зататакали кулемети. Великан ліг як скошений на траву, інші двоє утекли в ліс. З лісу з обох боків заспівали кулі так рясно, мов їх хтось решетом сіяв. «Стрілець» поливав ворога в лісі з кулеметів. Тим часом козаки пішли справляти колію. Поставили з обох боків широкі стальні плити, щоб охоронитися від куль. Через півгодини «Стрілець» рушив на Шепетівку.

На другий день на тій самій позиції обсада «Стрільця» знайшла трупа того великана. Всі його документи хтось подрав на дрібні шматочки. Можна було прочитати тільки прізвище — Левин з Катеринослава.

«Гей, Івасю, ось маєш землячка! Іди подивися, може пізнаєш. Він теж із Запорожжя». Івась нехотя пішов до Баланчука, який його до себе кликав. Величезні ноги убитого були босі, без чобіт. Мабуть стягли самі його товариші або сусідні селяни. Труп лежав обличчям у траву. Видно, ті, що скидали з нього чо-

боти, морочилися з тісним узуттям, бо трава кругом була потолочена Жовті п'яти та величезні пальці убитого, з широкими нігтями, вилискували на сонці. Івась уявив собі, що ці нігті й чуб на голові ще повиростають у землі, так само виросте й борода, бо тіло мертвої людини ще живе після смерти і навіть росте. Йому стало моторошно. Злякавшись своїх думок, він побіг до «черепахи», не сказавши Баланчукові ні слова.

9. ЗАГИБЕЛЬ «СТРІЛЬЦЯ»

Руїни фронту після Оскілкового бешкету в Рівному нічим було направити. Все звужувалась територія, на якій українські завзятці уперто оборонялися проти численного ворога. З Луцька натискали поляки, захопили несподівано наші склади зброї і взяли багатьох козаків та старшин у полон.

Поламане ребро батька Мошури зрослося. Отаман «Стрільця» обороняв від ворога Здолбунів. Обсада не жаліла себе. Задержувала упертим боєм червоних москалів. Не раз ворожі гармати влучали в вагони «Стрільця», були розбиті дві площадки. На щастя, ніхто не був

убитий, тільки двох чагарничан поранило: Олексу Кравченка та Миколу Самарського.

Технічна частина «Стрільця» перебувала в той час у Кремінці. «Стрілець» мав наказ від штабу армії — задержати москалів яко мога довше, щоб вивезти військове майно в Галичину, де йшла війна з поляками. Волинські селяни хижим оком позирали на вагони з мукою, цукром, сіллю та військовою одежею.

В Кремінці до Мошури, який спочивав після боїв у технічній команді, прийшло кілька селян, як вони казали, делеґатів від околичних сіл. «Дайте нам соли й цукру, бо як не дасте, то наші хлопці силою візьмуть. Ви ж обороняєте Українську Народню Республіку, а ми теж народ».

Ніколи не бачив Івась такого страшного Мошури, як тоді, коли «батько» почув ці слова від «делеґатів».

«Та-ак, свати, ви теж «народ?» І ви теж хочете покуштувати цукру й соли на дурничку? А чом же ви ваших геройських синів не посилаєте в військо, щоб тую Народню Республіку оборонити від ворогів? На ворога рушниця не підіймається, а на своїх — раді стріля-

ти, за мішок гнилої муки та за фунт соли?»

Мошурине смаглювате лице аж позеленіло, зуби блищали зпід чорних з сивиною вусів, чуб на голові наїжився, карі очі метали іскри лютого гніву.

«Вовк, чистий вовк»,—подумав Івась, бачачи, як Мошура похожає, налягаючи на одну ногу перед «делеґатами». Вони стояли і злякано дивилися перед собою в землю.

Мошура замовк. Його широкі ніздрі швидко дихали, здавалося, що йому не вистачає повітря.

«Івасю, а йди но сюди, сину», — лагідно хрипким голосом покликав він Скрипченка до себе:

«Бачите ви цього хлопця? Він покинув десь аж над Дніпром свого батька й матір, пішов боротися за волю й землю, за право українського народу, значить і за ваше право. Він ще гаразд і не жив на світі, а вже дивився не один раз смерті в очі. А що ж ваші сини? Співають большевицької пісні — «у вагоні директорія, під вагоном територія?» А як же, чуємо щодня!

Мошура розпалювався своїми словами ще дужче. «Хлопці, сюди! Всипте

цим делеґатам по двадцять п'ять, щоб цілий вік пам'ятали, яка смачна сіль задаром!» — Прибіг Баланчук і ще з десяток козаків із «Стрільця».

«Делеґати» побачивши, що біда, попадали на коліна, просили й благали. Але Мошура свого серця не зм'ягчив: «Дурного і в церкві б'ють», казав: «Хто не слухає кива, той послухає кия»...

Увечорі Івась читав у вагоні Франкового «Мойсея». Читав у голос, Мошура слухав. Свічка блимала, і тіні бігали по стелі, як крила величезної птиці.

«О, Ізраїлю, якби ти знав,
Чого в серці тім повно?
Якби знав, як люблю я тебе,
Як люблю невимовно!»

Торжественні слова Франкової поеми сягали до глибини душі обох — і читача і того, що слухав. Деякі вірші Івась мусів прочитувати двічі й тричі, так вони вразили Мошуру своєю правдомовністю:

«Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу»...

А як прочитав Івась ті вірші, де говориться

«Я від тебе невдячність прийму,
І наруги і рани»...

то Мошура встав і заходив по вагоні:

«Оце воно! Це правду написав! Іменно: «І наруги і рани». Вони нас готові за мішок соли повбивати, як колись жиди задля манни, що з неба падала, забули про землю Ханаанську і хотіли вбити Мойсея, за те, що вів їх далі. Але ми не покинемо боротись! Ще в Євангелії написано: «Прости їм, Боже, бо не знають, що роблять». Прийде свято й на нашій землі, щоб сповнилося слово..., як там сказано, прочитай, Івасю!

Івась знав це на пам'ять:

«Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним Морем гомін волі
І глянеш, як господар домовитий,
По своїй хаті і на своїм полі»...

— Та чи ми доживемо до того, скажи мені, Івасю?»

«Доживемо, батьку, якщо нас завтра не повбивають», — сказав Івась, поблискуючи своїми великими рівними зубами.

*

* *

Травень зеленіє й цвіте. Так хочеться жити на світі і тяжко розлучатися з ним найбільше тепер, коли він такий гарний, такий чарівний, такий запашний. Цвіте бузок синьоокий, яблуневий цвіт ширить пахощі, цвіт дикого терну укриває кущі, як біла морська піна.

«Стрілець» вірно виконував накази штабу дієвої армії: держати Здолбунів, поки можна. Після кількох безсонних ночей і днів Мошура зомлів, і козаки відвезли його на відпочинок до Кремінця. Команду над «Стрільцем» узяв Костишин.

Гарматний рик розриває дроти, руйнує будинки, б'є лютим боєм ранену землю. «Стрілець», як лицар, закований у панцир, на удари відповідає ударами. Довгі валки вагонів виїздять на захід, у Галичину. «Стрілець» має залишити стацію останній. Ворог несамовито насідає, вже захоплює стацію.

Шлях на захід загородили валки усяким військовим майном. Удалося нарешті з великими труднощами розчистити колію в напрямі на Дубно. Але

треба ще задержати ворога на деякий час. І «Стрілець» прийняв цей бій, свій послідній бій за Україну. Ревуть гарматні кулі все ближче й ближче, холоне серце у козацтва, потомленого безупинними боями. Ворожа ґраната влучила в паротяг, пара засичала, гаряча вода полилася на землю і змішалася з кров'ю. Другим ударом розбило черепаху, третім уцілило в вагон з гарматними кулями. Страшний вибух, аж земля двигтить. Ніколи числити убитих та поранених. «Стрільцеві» прийшов кінець. Решта відступає пішки. Підривники підклали під вагони «Стрільця» піроксиліну. Задудніла земля, хмара піднялася до неба...

Недобитки добрались до Кремінця. Прийшли забрьохані, закривавлені, змучені.

Небо почорніло, як довідались про загибель «Стрільця» ті козаки, що лишилися в Кремінці при технічній команді. Ті, що не раз сміливо дивилися в вічі смерті плакали, як малі діти. Мошура мовчки вислухав доповідь про послідню годину «Стрільця». Пополотнів і швидко пішов у свою «каюту» в вагоні.

Там заперся і цілий день не виходив. Думали, що «батько» теж плакав за «Стрільцем». Але того на власні очі ніхто не бачив.

Authorized by EUKOM Hq. Civil Affairs Division 12, January 1948 Autorization A. G. 383.7 GEC-AGO.
Druck: Anton Bilous, Augsburg.